

Tipográfiai alapismeretek

Kiadványszerkesztés

tantárgyi segédlet

Készítette: Mohai István

2006



Pannon Egyetem Kihelyezett Képzési Hely
Székesfehérvár, Gyümölcs u. 38.

1. fejezet: Tipográfia alapjai

A tipográfia fogalma és célja

A tipográfia szó a görög Τυπος „tüposz” (kép, minta) és γραφω „gráfó” (írni) szavakból származik. Hagyományos értelemben elsősorban nyomtatott szöveg megtervezését jelentette, a mai értelemben azonban a **szöveges közlés megformálását**, a szöveg és a kép együttes elrendezésének tervezését, kialakítását értjük alatta.

A tipográfiával az a célunk, hogy a szöveg által hordozott információt minél teljesebben átadjuk az olvasó számára, ezt a különböző tipográfiai eszközökkel érhetjük el. Az információ átadása a **figyelem felkeltésével** kezdődik. Például egy jól megtervezett hirdetés vagy könyvborító már messziről magára vonja az olvasó figyelmét. Megfelelő eszközökkel **kiemelhetjük** a mondanivaló lényegét és **egyszerűsíthetünk** bonyolultnak tűnő információkat. **Tagolhatjuk** és **rendszerezhetjük** a tartalmat, ezek által könnyebbé válik a megértés (például tankönyveknél). Tipográfiával jelentősen javíthatjuk az olvashatóságot, ami segíti a gyorsabb és kevésbé fárasztó olvasást. És nem utolsósorban a tipográfiával egy stílust, arculatot teremthetünk, mely **értéket képvisel**, és **egységet teremt** a részek között.

Tipográfiai eszköz lehet például a betűtípus, betűszín, betűméret választás, a szöveg igazítása, háttér színezése stb. A tipográfiai eszközök megválasztása ne öncélú legyen, hanem mindig legyen funkciója. Például csak azért ne válasszunk egy szövegrész kiemelésére piros betűszínt, mert a piros szép szín, hanem gondoljuk át, hogy szükség van-e másik szín alkalmazására, illeszkedik-e a szín a megtervezett stílushoz és a szín jól betölti-e a célját.

Tipográfiai építőelemek

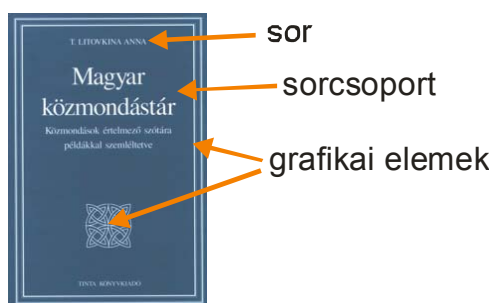
Tipográfiai tervezésnél a következő elemekből építkezhetünk:

Betű: A szöveg legkisebb egysége. A kis- és nagybetűkön kívül az írásjelek, szóközök, a számok és az egyéb, különleges karakterek is ide tartoznak.

Sor: A sor a tervezés szempontjából önálló egység, hiszen egy sor igazításával, helyzetével, kiemelésével különböző hatásokat érhetünk el.

Sorcsoport: Sorcsoportnak nevezzük a tartalmilag összetartozó sorokat. Például egy könyvcím, képaláírás stb.

Grafikai elemek: Ide tartoznak a képek, illusztrációk, léniák (vonalak) és egyéb díszítő elemek.



A tipográfiai építőelemek

2. fejezet: A betű

A betű

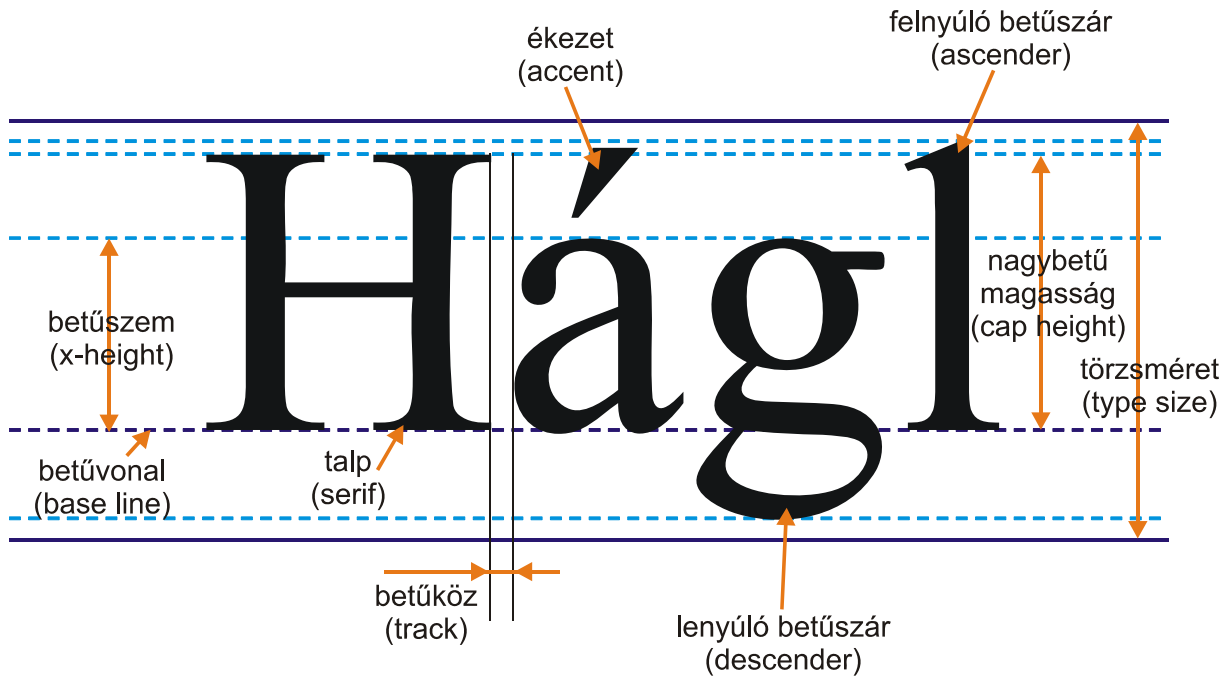
A betű szerepe egy kiadványban kettős lehet, elsősorban az információ hordozója, de funkcionálhat díszítőelemként is. Olvasáskor azonban nemcsak a betűk által hordozott tartalom válthat ki érzelmeket, hanem maga a betű alakja is, ezért nem mindegy a formája. Ezért tervezéskor az egyik legfontosabb dolog a megfelelő betű kiválasztása.



A betű mint grafikai elem

Az első nyomdabetűk tervezése Johannes Gutenberg nevéhez fűződik, legnagyobb találmánya a könyvnyomtatás volt. Gutenberg a XV. században élt és munkálkodott, saját nyomdájában készültek könyvei, melyek közül legismertebb az ún. 42 soros Biblia. A könyv a kézzel írt kódexek betűihez hasonló betűkkel készült.

A betűk alakját betűtervezők készítik, az egyes betűterveknek komoly grafikai és olvashatósági feltételeknek kell megfelelniük. Az egy **betűtípus**ba tartozó betűket, számjegyeket és írásjeleket úgy alkotják meg, hogy azonos grafikai stílusjegyeket hordozzanak, és ezzel együtt az összehatás is egységes legyen. A stílusjegyek a betű részeire vonatkoznak, és a betűk méretezése is egy meghatározott rendszer szerint történik. A betűtípusoknak nevet adnak (pl. Times), ez alapján lehet azonosítani. Előfordul azonban, hogy ugyanolyan néven léteznek különböző jelkészletek, vagy különböző néven egyformák.



A nyomdabetűkhöz kapcsolódó fogalmak

Egy adott betűtípus méretét a **törzsméret** határozza meg. A legmagasabbra felnyúló szár és a legmélyebbre lenyúló szár sem lóghat ki a törzsméret által meghatározott tartományból. Tehát amikor megadjuk a használni kívánt betű méretét, az nem a kis- vagy nagybetű méretét jelenti, hanem a törzsméretet. Mivel azonos törzsmérethez eltérő betűszem méretek tartozhatnak, ezért a különböző betűtípusoknak más-más lehet a tényleges nagysága.



Azonos méretű, de különböző típusú betűk nagysága

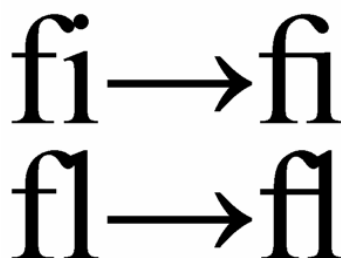
Ezt vegyük figyelembe akkor, amikor egy kiadványban megváltoztatjuk a betű típusát, mert ez a szöveg terjedelmére is hatással lehet.

A kis- és nagybetűk talpa a betűvonalon helyezkedik el. Függőleges irányú eltolás esetén az ettől való távolságot adják meg. A talpak nem minden típusnál vannak, ezek a talpatlan (sans serif) betűk.

A betűszem (x-magasság), a nagybetű magasság és a törzsméret egymáshoz viszonyított aránya típusonként más és más lehet. A korai típusoknál a betűszem mérete kisebb, a modern típusoknál nagyobb arányú.

A ligatúra

Fontos említést tenni a ligatúrákról, melyek két vagy több betű egybeolvasztásával keletkeznek. Lényege, hogy pl. bizonyos betűpárokat nem két különálló karakterrel kell szedni, hanem eggyel. A magyar nyelvben ligatúrát az fi, ff, fj, fl, ffi, ffl betűkapcsolatoknál kell alkalmazni.



Ligatúrák

A legismertebb ligatúra az „&” („et”) jel, mely az „e” és a „t” egyesítéséből keletkezett. Nem tekinthető valódi ligatúrának, mivel csupán az „és” jelentésű latin szó helyett használjuk. Elsősorban tulajdonnevekben fordul elő, mint például Procter & Gamble, Print & Publishing stb.

A tipográfiailag helyes szövegszedés igényli a ligatúrák alkalmazását, de sajnos ennek lehetőségét nem minden alkalmazás tudja biztosítani számunkra, és nem minden fontkészlet tartalmaz ilyen karaktereket. Azoknál a programoknál, melyek kezelik, engedélyezni kell a ligatúrákat, utána automatikusan elvégzik a helyettesítést.

Betűk csoportosítása

A betűtípusok száma manapság már több tízezerre tehető, melynek rendszerezése a szakemberek számára nélkülözhetetlen. Erre több kísérlet is történt, az egyik legelterjedtebb az ún. tízes csoportosítás, mely a betűket a készítés ideje, valamint a betűvonalak, talpak stílusjegyei szerint sorolja külön típusokba.

1. Reneszánsz antikva

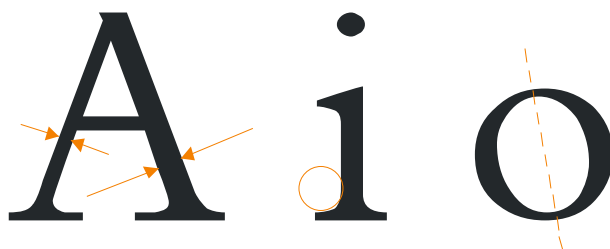
A XV–XVI. században készített betűtípus. A betűk képe arra emlékeztet, mintha tollal vagy ecsettel rajzolták volna, utánozza a kézírás ritmusát, dinamikáját, ezért kiválóan alkalmas hosszabb olvasásra szánt szöveghez.

Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...

Reneszánsz betűtípusok

Jellemzői:

- Az „e” betű harántvonala ferde (velencei változat), ill. vízszintes (francia változat).
- Változatos vonalvezetés, apró részletek kifinomult tervezése.
- A segéd- és alapvonalak vastagsága közti csekély különbség.
- Talpakkal rendelkezik.
- A betűtalpak, záró vonalak gömbölyítettek, a gömbölyítés jól látható.
- A kerek formák ferde tengelyállásúak.



A reneszánsz betűk jellemzői

Ebbe a csoportba tartoznak például a következő ismert betűtípusok: Garamond, Centaur, Palatino stb.

2. Barokk antikva

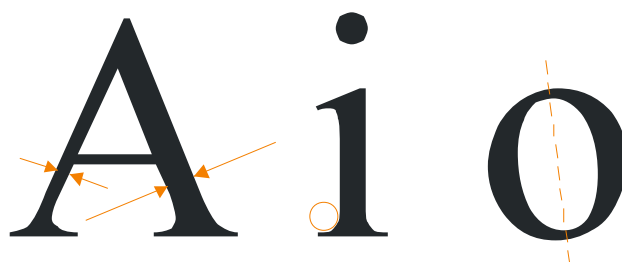
A barokk kor, a XVII–XVIII. század jellemző betűje. A klasszicista típushoz nagyon hasonló, attól apróbb részletekben különbözik. Szintén alkalmas hosszú szöveg szedésére.

Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...

Barokk betűtípusok

Jellemzői:

- A segéd- és alapvonalak vastagságának különbsége erőteljesebb.
- A betűtalpak, záró vonalak kevésbé gömbölyítettek.
- A kerek formáknál a tengely kevésbé ferde, vagy függőleges.



A barokk betűk jellemzői

Ebbe a csoportba tartoznak például a következő ismert betűtípusok: Baskerville, Times stb.

3. Klasszicista antikva

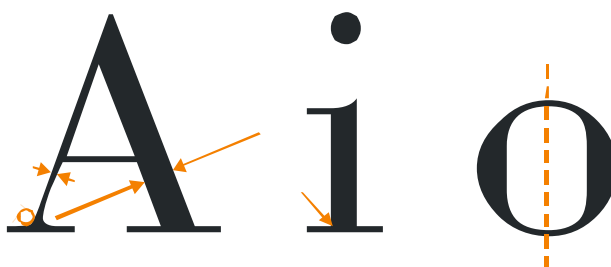
E betűtípusok kialakulása a klasszicizmus korára, a XVIII. század végére, XIX. század elejére tehető. A növekvő iparosodás, a hirdetések, az újságok elterjedése hatással volt a stílusjegyeinek kialakulására. Alkalmas hangsúlyos, figyelemfelkeltő szöveg szedésére, viszont hosszabb szövegnél alkalmazva nehezebben olvasható.

Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...

Klasszicista betűtípusok

Jellemzői:

- A segéd- és alapvonalak vastagsága erősen kontrasztos, jelentős köztük a különbség.
- A betűtalpak derékszögűek, vagy csekély kerekítésűek.
- A kerek formáknál a tengely mindig függőleges.



A klasszicista betűk jellemzői

Ebbe a csoportba tartoznak például a következő ismert betűtípusok: Bodoni, Corvinus stb.

4. Talpas lineáris antikva

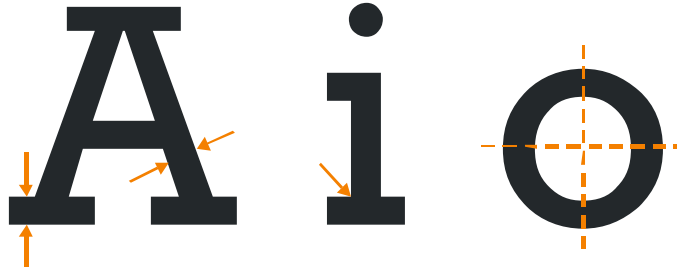
E könnyen azonosítható típus a XIX–XX. században keletkezett. Szabályos, mértani felépítésű betűk, erőteljes betűtalpak jellemzik. A talpas lineáris betűket Egyptienne-nek is nevezik. Figyelemfelkeltő feliratoknál, vagy semleges tartalmú szövegnél alkalmazható.

Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...

Talpas lineáris betűtípusok

Jellemzői:

- Szabályos felépítésű betűk.
- Legtöbbször azonos vastagságú betűvonalak
- Egyenes vonalú, erőteljes betűtalpak, de a talpak lehetnek lekerekítettek is.



Talpas lineáris betűk jellemzői

Ebbe a csoportba tartoznak például a következő ismert betűtípusok: Serifa, Rockwell, Courier New stb.

5. Talp nélküli lineáris antikva

Korunk jellemző, divatos betűtípusa. Az Egyiptienne-től a talpak hiánya különbözteti meg (sans serif). Grotteszk típusnak is nevezik. Modern stílusú kiadványoknál, vagy a képernyőre szánt szöveg megjelenítésénél előnyös az alkalmazása.

Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
 Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...

Talpatlan lineáris betűtípusok

Jellemzői:

- Általában optikailag azonos vonalvastagság, de az újabb típusoknál a jobb olvashatóság érdekében ez lehet változó is.
- Szabályos felépítésű betűk.
- A betűtalpak hiányoznak.



Talpatlan lineáris betűk jellemzői

Ebbe a csoportba tartoznak például a következő ismert betűtípusok: Arial, AvantGarde, Futura stb.

6. Egyéb antikvák

Az előzőekben említett típusok stílusjegyeinek keveredésével új típusok is létrejöttek a XX. században. Ezeket nem lehet egyértelműen egyik csoportba sem sorolni, így közös jellemzőket sem lehet egységesen megfogalmazni. Ide tartoznak például a hagyományos betűformák újszerű, modern feldolgozásai, ill. különböző történelmi típusok.

Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...

Egyéb betűtípusok

7. Írott típusok

A kézírást utánozó típusok rendkívül változatosak, általában valamely íróeszközhöz köthetők. Jellemzőjük a könnyed dinamizmus. Tervezéskor a betűk egymáshoz való kapcsolódását is meg kell oldani.

Elsősorban alkalmi, kereskedelmi kiadványokon használjuk, és jól alkalmazható együtt más típusokkal (betűkeverés).

Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...

Írott típusok

8. Dísz- és reklámbetűk

Ide soroljuk a díszített, különleges grafikai megoldásokkal tarkított betűket. Igen nagy számban léteznek ezek a típusok, hiszen nincsenek kötött előírások a betűképre vonatkozóan. Meggondoltan és körültekintően kell használni, mivel a különleges betűformák egyben díszítőként is hatnak, és ezt a meglévő díszítőelemekkel (ha vannak) összhangba kell hozni.

Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...
AZ EGYIPTOMI ÍRÁSRENDSZER, A HIEROGLIF ÍRÁS...
Az egyiptomi írásrendszer, a hieroglif írás...

Dísz- és reklámbetűk

9. Törtvonalú betűk

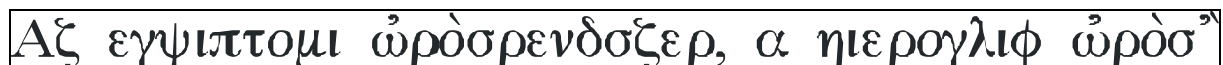
Ebbe a csoportba tartoznak a gót, és ehhez hasonló (pl. kerek gót, fraktúr) típusok. A kézzel írt kódexek betűtípusa, de a XV. században nyomdabetűként használták. A jobban olvasható reneszánsz típusok kiszorították jelenlétét, ma elsősorban díszbetűként használjuk.



Gót betűk

10. Idegen típusok

Ide soroljuk a görög, cirill, arab, héber, kínai stb. betűtípusokat.



Idegen betűtípus

Betűváltozatok

Az egyes betűtípusoknak különböző változatait készítik el a betűtervezők. A változatok célja, hogy a kiadványon belül lehetőség legyen szövegrészek megkülönböztetésére, kiemelésére úgy, hogy ne kelljen más típust alkalmazni.

Betűváltozatok különböző szempontok szerint készülhetnek, úgymint vonalvastagság, tengelyállás, betűszélesség, funkció vagy díszítettség. Az alap változatot **normálnak** hívjuk.

A betűt alkotó vonalak vastagságának változtatásával készülnek a vastag, ill. vékony betűk. A vastag betűket hívjuk **félkövérnek** (semi-bold), **kövéreknél** (bold), vagy **extra kövéreknél** (extra-bold), a vékony betűket pedig **világosnak** (light). Ez nem csupán a betűszárak egyszerű vastagítását vagy vékonyítását jelenti, hanem egyenként újra meg kell tervezni minden betűt, ugyanis a szárat nem azonos arányban kell változtatni a kívánt hatás érdekében.

aef → **aef**

A betű tengelyének döntésével keletkeznek a **dőlt** (italic), vagy más néven **kurzív** betűk. Itt is jelentősen eltérhet a betű alakja a normál változathoz képest, mégis stílusban harmonizálnia kell vele.

aef → *aef*

A betűszélesség csökkentésével és növelésével jönnek létre a **keskeny** (condensed), ill. **széles** (expanded) betűk. Ezeket a betűket is külön meg kell

tervezni, mert csak a betű szélességének kell változnia, a betűk szárvastagságának nem.

Fontos megismerni a **kiskapitális** (small caps) változatot, mely a betű funkciója szerinti változat. Ebben a formátumban a kisbetűk is olyan alakúak, mint a nagybetűk, de valamivel kisebb méretűek.

Nagy László → NAGY LÁSZLÓ

Díszítettség szerint is készülhetnek új változatok, ilyenek például az árnyékolt, kontúros vagy vésett hatású betűk.

Az említett betűváltozatok kombinációira is szükség lehet, például egy vastag dőlt változatra is. A különböző változatok összessége alkotja a **betűcsaládot**.

Világos (light)

Világos kurzív (light)

Normál

Normál kurzív (italic)

Félkövér (semi-bold)

Félkövér kurzív (semi-bold italic)

Kövér (bold)

Extra kövér (extra-bold)

Keskeny (condensed)

Keskeny félkövér (condensed semi-bold)

Keskeny kövér (condensed bold)

Egy betűtípus különböző változatai

Hamis betűváltozatok

Mindig ügyeljünk arra, hogy ha használni szeretnénk egy változatot, akkor az legyen feltételezve. Ha nem elérhető egy változat, egyes programok képesek a normál betűkből hamis dőltet, félkövérét, vagy kiskapitálíst létrehozni. Ezt azonban kerüljük, mivel az így létrejött betűképek tipográfiaileg nem megfelelőek. Már említettük, hogy az egyes változatokat külön kell megtervezni, mert csupán transzformációt alkalmazva kedvezőtlenül torzulnak a betűképek.

| | |
|-----------------|-----------------|
| VALÓDI | HAMIS |
| félkövér | félkövér |
| <i>dőlt</i> | <i>dőlt</i> |
| KISKAPITÁLIS | KISKAPITÁLIS |

Valódi és hamis betűváltozatok

Betűválasztás szempontjai

A megfelelő betűtípus kiválasztása nem mindig könnyű feladat, de sokat segíthet benne, ha átgondoljuk a legfontosabb szempontokat.

Soha nem vonatkoztathatunk el a szöveg tartalmától, azt minden esetben ismerni kell, hiszen a **szöveg hangulatának megfelelő** típust kell választani. Szépirodalmi művekhez reneszánsz vagy barokk, tudományos, műszaki kiadványokhoz barokk, klasszicista vagy egyiptienne, reklámokhoz valamely lineáris típus a legmegfelelőbb. Fontos a kor is, amikor az írás keletkezett vagy amelyről szól, ez erre a korra jellemző betűk is segítenek a kor hangulatát átadni az olvasónak. Ma is készülnek olyan modern típusok, melyek a régi korok jegyeit hordozzák, ezek is alkalmasak lehetnek a korai típusok kiváltására.

Sok szeretettel meghívunk a
2007. március 10-én, 15 órákor
tartandó házasságkötésünkre.

Helye:

Városi Házasságkötő Terem

~~Sok szeretettel meghívunk a
2007. március 10-én, 15 órákor
tartandó házasságkötésünkre.~~

~~Helye:~~

~~Városi Házasságkötő Terem~~

~~Ebben a fázisban beáll a gócképződés, a növekedés és a szelektív oldódás dinamikus egyensúlya. A színfém utolsó nyomai is eltűnnek és létrejön a záródás, amely a folyamat végét jelzi. Miután az egyes felületelemek oldódása nem egy időben indul meg,...~~

Ebben a fázisban beáll a gócképződés, a növekedés és a szelektív oldódás dinamikus egyensúlya. A színfém utolsó nyomai is eltűnnek és létrejön a záródás, amely a folyamat végét jelzi. Miután az egyes felületelemek oldódása nem egy időben indul meg,...

A szöveg hangulatának megfelelő betűtípusok

Következő szempont a szöveg **terjedelme**, olvashatósága. Hosszú szöveghez jól olvasható, klasszikus formájú típust válasszunk, mivel folyamatos olvasása kevésbé fárasztó, ugyanis tudatunk könnyebben feldolgozza a hagyományos betűalakokat. Rövid szöveghez választhatunk különleges típust is, amikor éppen az a cél, hogy figyelemfelkeltő legyen, és tovább tartson az olvasással töltött idő. Ha érdekes, de nehézkesen olvasható típussal szedünk hosszabb szöveget, az olvasó hamar feladja, és nem olvassa végig.

Törekedjünk továbbá arra, hogy **egyszerre kevés típust** keverjünk a szövegben. Próbáljuk meg a főszöveget egy típus különböző változataival megoldani. Ezért összetett a szöveg, sok különböző kiemelésre van szükség, olyan típust válasszunk, melynek több változata rendelkezésre áll.

Ügyeljünk az **illusztráció** és betűtípus harmóniájára. Ha képek, grafikai elemek is tarkítják a szöveget, a képek stílusához is illeszkedjenek a betűk. Például rézkarcokhoz vékony vonalvezetésű betűk, modern festményekhez modern típusok illenek.

A szöveget terjedelmesebbnek kell mutatni vagy takarékoskodni kell? Ez is fontos szempont lehet. A betűméret meghatározásánál láttuk, hogy nem csupán a betű mérete, hanem a típusa is befolyásolja a helyfoglalást. Vannak olyan betűtípusok, melyek kis helyet foglalnak el, így ugyanannyi sorban több karakter elfér, mint más típusból, mindamellett az olvashatóság is jó marad. Így a rendelkezésre álló helyen több információt tudunk elhelyezni.

Nem elhanyagolható az **ékezetes és a szükséges jelek megléte** sem. Hiába van egy olyan betűtípusunk, mely az előző szempontok mindegyikének megfelel, ha nem tartalmazza az adott nyelv megfelelő karaktereit. Például magyar szöveg esetén a hosszú ékezetes magánhangzókat. Tipikus és elég gyakori hiba, hogy ezt figyelmen kívül hagyják, és a szövegben „kalapos” ő és ú betűk jelennek meg. Mind tipográfiai, mind helyesírási szempontból az ilyen szedés elfogadhatatlan.

Betűkeverés

Betűkeverésről akkor beszélünk, amikor egy kiadványon belül két vagy több betűtípust használunk egyszerre. A betűkeverésnek egy fontos szabálya van, hogy olyan típusokat válasszunk, melyek között nagy a különbség. Tehát stílusjegyekben minél kevésbé hasonlókat választunk, annál jobban érvényesül a köztük lévő különbség, ez a „**kis különbség, nem különbség**” elve.

Különböző típusokat azért használunk együtt, hogy tagoljuk, ill. rendszerezzük vele a szöveget, az eltérő szinteket eltérő típusal jelölve. Például más típusú lehet a cím, és más a szöveg törzse. Így még jobban elkülöníthetjük és kiemelhetjük a címet. Ezt a hatást viszont akkor érzük el a legjobban, ha a két típus jelentősen különbözik egymástól.

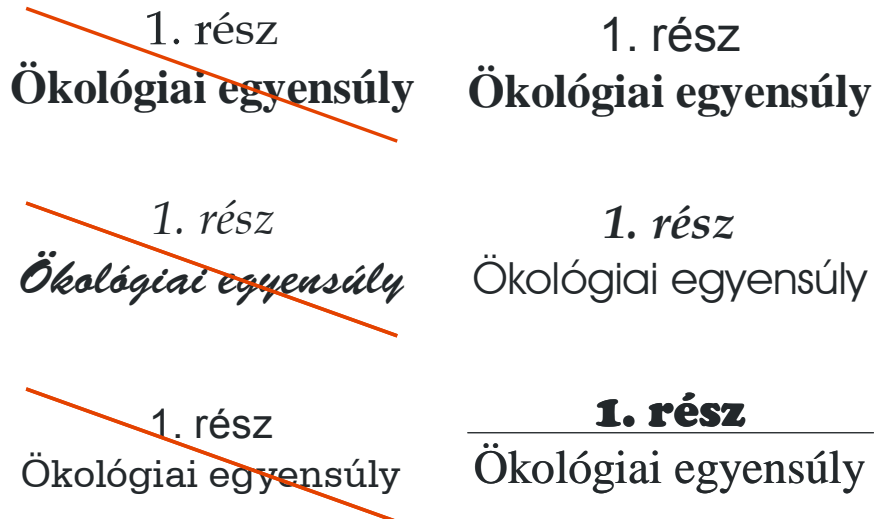
A különbség kevésbé érvényesül a következő esetekben, tehát nem keverhetők:

- Azonos betűcsoportba tartozók egymással. (Kivétel lehet az egyéb típusok és a díszbetűk csoportja, ahol jelentős különbségek lehetnek.)
- A változó vonalvastagságú (reneszánsz, barokk vagy klasszicista) típusok egymással.
- A váltakozó vonalvastagságú (reneszánsz, barokk vagy klasszicista) dőlt változatai a kézirásos típusokkal.
- Talpas lineáris a talpatlan lineárisal.

Jól keverhetők viszont:

- A változó vonalvastagságúak a lineáris típusokkal.
- Lineárisok a kézirásos vagy dőlt típusokkal.

Fontos azonban megjegyezni, hogy **minden eset egyedi**, tehát a fenti felsorolások majdnem mindegyikére lehetne ellenpéldát találni, és tipográfiai eszközökkel módunkban áll a kis különbségeket felerősíteni.



Példák betűkeverésre

Az ábrán példákat láthatunk a felsorolt szabályokra. Az első sorban a bal oldali minta két különböző, de nagyon hasonló típust kever, első ránézésre csak a normál és félkövér változat tűnik fel, de ha jobban megnézzük a betűk alakját (pl. az „e” betűnél), akkor látható csak az eltérés.

A dőlt és kézírást azért nem szerencsés együtt használni (második sor bal oldali mintája), mert a dőlt betűk is a kézírást dinamikáját követik.

A harmadik sorban mintapéldát láthatunk a lineáris talpatlan és talpas alkalmazására. Itt sem szembetűnő első ránézésre az eltérés.

A jobb oldali példák a helyes betűkeverésre mutatnak megoldást.

Három vagy annál több típust még nehezebb együtt használni, még gondosabb körültekintést igényel. Ilyenkor a betűk méretével, hangsúlyozásával, színével is fokozhatjuk a különbségeket. Több típus fordul elő jellemzően például hirdetésekben, képes folyóiratokban.



Betűkeverés

3. fejezet: Tipográfiai mértékrendszerek

Francia

A tipográfiában a méretmegadásra több egységrendszer terjedt el. Az első, Firmin Didot, francia nyomdász nevéhez fűződik. Egysége a **pont**, melyet a francia hüvelyk 72-ed részében határozott meg. A francia pontot metrikus rendszerbe átszámítva a következő értékek adódnak:

$$\begin{aligned}1 \text{ méter} &= 2660 \text{ pont} \\1 \text{ pont} &= 0,376 \text{ mm.}\end{aligned}$$

A pont tehát a legkisebb egység, és ennek többszöröseivel dolgozunk. A pont 12-szerese is elterjedt méret, ez az 1 **ciceró**.

Angol

Az angolszász országokban 1886-ban a franciától eltérő mértékrendszert vezettek be, egysége az angol pont, az angol hüvelyk 72,27-ed része, jele: pt.

$$\begin{aligned}1 \text{ méter} &= 2845 \text{ pt} \\1 \text{ pt} &= 0,351 \text{ mm}\end{aligned}$$

Az angol pont 12-szerese a **pica**. Eszerint pica-pontrendszernek is nevezik.

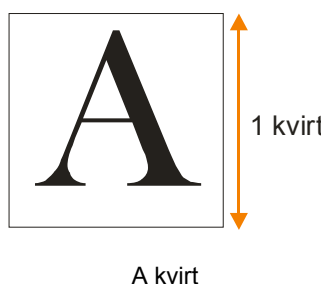
Számítástechnikai

A számítógép és a DTP elterjedésével ma az angol pontrendszer nyert térhódítást. Az egyszerűbb számolás miatt viszont a hüvelyk 72-ed részét veszik 1 pt-nak. Ez a kerekítés némi eltérést jelent az eredeti pica-rendszerhez képest, de a gyakorlatilag elhanyagolható.

$$1 \text{ pt} = 0,3528 \text{ mm}$$

Egységalapú

Az előzőekben bemutatott abszolút mértékrendszerek mellett szükség van relatív méretmegadásra is. Erre szolgál az ún. egységalapú rendszer, melynek alapja a **kvirt**. Egy kvirt megfelel egy olyan négyzetnek, melynek oldalhosszúsága a betű törzsméretével egyenlő.



A kvirtet olyan esetben alkalmazzuk, amikor a betű méretével arányos értékeket kell kifejezni. Például félkvirtben határozzák meg maximális szóköz méretét, a számjegyek szélességét. Harmadkvirt az optimális szóköz, és negyedkvirt a pont, ill. vessző szélessége.

4. fejezet: Szedési, tördelési szabályok

Mindenhol, ahol szöveggel dolgozunk, szöveget formázunk, a szedés szabályaira is ügyelnünk kell. Törekedjünk a szabályok betartására kell, de néhány esetben a programok nem nyújtanak tökéletes megoldást (például html oldalak készítésénél, vagy szövegszerkesztők használatánál). Ilyenkor mérlegeljük, hogy mennyire feltűnő és zavaró a hiba, megéri-e a fáradságot ennek kijavítása.

Egalizálás

Egalizálásnak nevezzük a szövegben az egymás után lévő betűpárok optikai kiegyenlítését. A betűnek egyenletes távolságban kell látszódnia egymástól, hogy egyenletes ritmust adjanak, a betűk változatos alakja miatt azonban legtöbbször ez nem teljesül. Főleg a csupa nagybetűs (verzál) írásnál figyelhető meg az egyenetlenség.

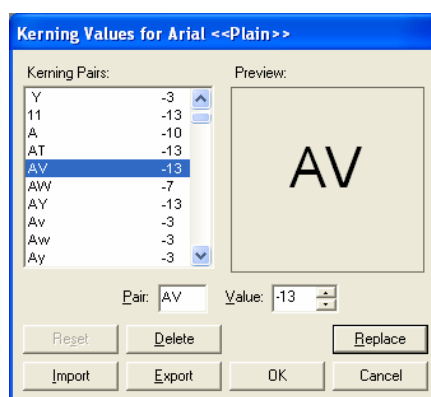


NÉPSZAVA
NÉPSZAVA

Ugyanaz a szöveg egalizálás nélkül és egalizálva

Az ábrán látszik, hogy főleg a ferde betűszárak találkozásánál tűnik úgy, mintha távolabb lennének a betűk, holott a betűköz nulla. A korrekcióhoz a betűközt kell tehát módosítani, csökkenteni, vagy egyes esetekben növelni. Az egalizált szövegben a betűk közti távolság folyamatosan változik.

Az egalizálást legjobb a programokra bízni, de ezt csak akkor tudják elvégezni, ha a betűtípus beépítve tartalmazza az ún. alávágási (kerning) táblázatot. Ebben minden betűpárhoz tartozik egy érték, ami megmutatja, hogy mennyire kell közelíteni vagy távolítani egymáshoz a betűket. Ha olyan típust használunk, amiben nincs alávágási tábla, manuálisan végezzük el korrekciót, a betűköz állításával, szemünkre hagyatkozva. Ilyen esetben természetesen nem egalizáljuk az egész dokumentumot, hanem csak a fontosabb helyeken, például a verzál címeknél.



Egy betűtípus alávágási táblázata

Kiemelések a szövegben

A szövegből a fontos részek kiemelésére többféle eszköz rendelkezésre áll, de fontos, hogy ezeket következetesen használjuk. E célra legjobban a különböző betűváltozatok alkalmasak.

Dőlt betűket a legtöbb esetben jól megfelelnek a kiemelésre, a betűk alakja felismerhetően eltér a normál változattól. Amikor sok kiemelendő rész van, a dőlt betűk előnyösebbek, mert nem keletkeznek sötétebb foltok a szövegben, mint például vastag betűknél.

A **félkövér** (bold) változatot inkább címeknél, szótárakban, lexikonokban a címszavak kiemelésénél (tehát tagolásra) célszerű használni, mivel az általa okozott feltűnőbb, sötétebb foltok megbontják a szöveg egységét.

A KISKAPITÁLIS forma szövegek közötti kiemelésre szintén nagyon jó, ezt elsősorban tudományos művekben személynevek, vagy színdarabokban a szereplők neveinek szedésénél alkalmazzák. Irodalomjegyzékben a szerzők nevét is kiskapitálissal ajánlott formázni.

A csupa NAGYBETŰS (verzál) szedést folyamatos szövegben ne alkalmazzuk kiemelésre. Címek hangsúlyozására, feltűnővé tételére viszont nagyon jó.

Lehetőleg **ne alkalmazzunk** kiemelésre ritkítást és aláhúzást. Az írógép korszakából maradtak ránk ezek a megoldások, amikor a mechanikus írógépen más lehetőség nem volt. A ritkított rész folyamatos szövegben nem esztétikus, és nem ériük el vele a kívánt hatást. Az aláhúzásnak inkább olyan helyen létjogosultsága, amikor a szöveg funkciója kívánja meg. Például olyan nyelvtani feladatoknál, amikor az aláhúzott szavakra vonatkoznak utasítások, vagy html dokumentumokban a linkek jelölésénél stb.

Behúzás

A bekezdések behúzása a szöveg bal vagy jobb oldalról történő beljebb kezdését, ill. végződését jelenti. Vonatkozhat a bekezdés mindegyik sorára, vagy csak az első sorának beljebb kezdésére.

Egy teljes bekezdést behúзва, a bekezdés szintjének fontosságát, vagy alacsonyabb rendjét fejezhetjük ki. Mindenképpen a törzsszövegtől való elkülönülést jelöli.

A bekezdéseknek csak az első sorait behúзва a bekezdések tagolását érhetjük el. Hosszabb szöveg esetén történő alkalmazása előnyös, mert az olvasó könnyebben megtalálja a bekezdések elejét, és emiatt nem érezzük olyan fárasztónak sem a folyamatos olvasást.



Első sorok behúzása

Szedés szempontjából a behúzott első sorok szedésénél kell bizonyos szabályokat betartani. Kérdés, hogy mekkora legyen a behúzás mértéke? Ez a sorok hosszától függ. Rövidebb soroknál 1 kvirt, hosszabb soroknál 2 kvirt beütést kell alkalmazni. Például 12 pont méretű törzsszövegnél egy kvirt is 12 pont, ami átszámítva 4,2 mm. Ezt az értéket kell tehát beállítani a tördelőprogramba. Természetesen néhány milliméter eltérés nem zavaró, így 4 vagy 4,5 mm is megfelelő. Hosszú soroknál ennek duplájára van szükség, hogy arányos legyen.

Behúzott első soroknál a kimenetsorokra is figyelniük kell. Kimenetsornak nevezzük a bekezdés utolsó sorát. Az utolsó sor ritkán éri el a bekezdés teljes szélességét, általában rövidebb annál. (Ez szintén segíti a tagolást.) Az olyan rövid kimenetsorokat, amelyek hossza nem éri el az első sor behúzásának értékét, meg kell szüntetni. Ezt vagy úgy érhetjük el, hogy még áthozunk betűket, hogy hosszabb legyen a kimenetsor, vagy azt a pár betűt megpróbáljuk az előző sorba besűriteni.



Rövid kimenetsor és megszüntetése

A hosszú kimenetsoroknál pedig arra kell ügyelni, hogy a sor végén ne maradjon a behúzás értékénél kisebb üres rész. Itt rövidítsük le, vagy teljesen húzzuk ki az utolsó sort.



Hosszú kimenetsor és megszüntetése

Bekezdések igazítása

A bekezdéseket alkotó sorok igazítására többféle megoldás létezik. A szövegszerkesztő programok általában négyféle lehetőséget kínálnak fel (balra, jobbra, középre és sorkizárt), a fejlettebb kiadványszerkesztőkben a sorkizárásnak további változatai is elérhetők.

Balra zárt (szabadsoros szedés)

A bekezdés sorai a bal oldalhoz vannak igazítva, tehát itt függőleges irányban egyenesek a sorok.



Balra zárt igazítás

A balra zárt szöveg szinte minden dokumentumtípusnál jól alkalmazható, akár címek, akár folyó szöveg esetén. Mivel az egyes sorok csak ritkán érik el a jobb oldalt – tehát a sorok rövidebbek, mint a rendelkezésre álló hely –, a jobb oldalon nagyobb üres tér keletkezik. Ennek megszüntetésére alkalmazzunk elválasztást, és a jobb margó értékét vegyük kisebbre, hogy optikailag csökkenjen az üres terület nagysága.

A szabadsoros szedés a modern stílusú kiadványok formátuma.

Középre zárt

A bekezdés sorainak közepe esik egy vonalba, tehát szimmetrikusan helyezkednek el. Ezt az igazítási formát alkalmazzuk például címeknél, vagy táblázatban oszlopfeliratoknál.



Középre zárt igazítás

Amennyiben címet igazítunk ezzel a formával, kerüljük el a „piramis” alakzatok kialakulását, tehát azokat az eseteket, amikor egymás alatt mindig rövidebb vagy hosszabb sorok lennének!

Jobbra zárt

A bekezdés sorai a jobb oldalhoz vannak igazítva, tehát itt függőleges irányban egyenesek a sorok. Ezt a beállítást általában táblázatok celláinak formázásánál (egymás alatt lévő számok helyérték szerinti írásánál), címeknél, élőfej vagy élőláb igazításánál használjuk.



Jobbra zárt igazítás

Sorkizárt (tömbös szedés)

A bekezdés sorai a bal és jobb oldalhoz egyaránt igazítottak, az utolsó sora balra zárt. Mivel sok esetben ezt tartják a legesztétikusabb formának, a legtöbbször a sorkizárt írást alkalmazzuk. A sorkizárt írásnál a program a sor első szavát a bal, az utolsót a jobb oldalhoz igazítja, a közöttük lévő szavakat pedig egyenlő távolságban elosztja, ami a szóközök megnyúlásával járhat. Éppen ezért figyeljünk olyan esetekben, amikor csak rövid sorokat írhatunk (széles margóknál, hasábolásnál, táblázatoknál), mert előfordulhat, hogy túl nagyok lesznek a szóközök, vagy csak egy szó fér ki a sorba.



Sorkizárt igazítás

A sorkizárás kialakítására bonyolultabb eljárások is léteznek, amelyek a tördelőprogramokra jellemzők. Így nemcsak széthúzzák az egy sorba kerülő szavakat, hanem szükség szerint a szóközök csökkentésével össze is tuják nyomni, ha úgy kedvezőbb. A sorkizárás működése általában néhány paraméter megadásával szabályozható, úgymint a megengedett maximális és minimális szóköz mérete, a betűritkítés, a betűsűrítés mértéke. A komolyabb tördelőprogramok elemzik az egész bekezdést, majd ezután döntenek el, hogy mely sorokat kell összenyomni, és melyeket széthúzni, hogy összességében a legkedvezőbb legyen az eredmény.

Nagyon fontos, hogy a tömbös szedés minden esetben igényli az elválasztást, így kiküszöbölhetjük az indokolatlanul nagy szóközöket!

A sorkizárt szedés a klasszikus tördelési stílus jellemzője.

Kiadványszerkesztő programokban a tömbös szedésnek egyéb változatai is választhatók, melyekben az utolsó sor igazítása lehet középre és jobbra zárt, vagy teljesen kizárt. Ezeket pl. címeknél alkalmazhatjuk.



Egyéb sorkizárási formák

A teljes sorkizárást – amikor a bekezdés utolsó sora is kizárt – alkalmazhatjuk a hosszú kimenetsorok jobb margóig történő kihúzására.

Hasábok

Ha az alkalmazott betűméret aránya a lapmérethez képest kicsi, tördeléskor túl hosszú sorok keletkeznek, melyek jelentősen rontják az olvashatóságot. Ilyenkor választjuk megoldásként a hasábolást, ami azt jelenti, hogy az oldalt függőlegesen több oszlopra bontjuk, és ezekbe az oszlopokba tördeljük a szöveget.

Például hasábtördelést alkalmazunk az újságoknál, ahol tipikusan nagy a lapméret, vagy szótáraknál, lexikonoknál, közlönyöknél, telefonkönyvben stb., ahol viszont nagy mennyiségű a szöveg, és kisebb a betűméret. Olyan esetben is célszerű hasábolni, amikor rövidek a sorok, mert így jobban ki tudjuk használni a lap teljes felületét.

A hasábok számát tehát a betűméret és a lapméret együttesen határozzák meg. A hasábok között térközöt kell beállítani, ez a hasábköz. Ügyelni kell arra, hogy a hasábköz az egész kiadványon belül egységes legyen, a szélessége pedig akkora legyen, hogy jól elkülönüljön egymástól a két hasáb. Ezt a betűméret és a sorköz is befolyásolja. A hasábok elválasztására hasábvonalat is alkalmazhatunk, mely egyben díszítőelemként is funkcionál.

Hasábolásnál fontos szabály, hogy az egymás melletti hasábokban a szöveg sorai mindig együtt álljanak, ne legyen közöttük elcsúszás. A hasábolt dokumentum kimenetoldalán a hasábokat egyforma hosszúságúra kell állítani, ezt hívjuk hasábkiegyenlítésnek.



Kiegyenlítetlen és kiegyenlített hasábok

Sortördelés

Több oldalból álló dokumentumok esetén figyelniük kell arra, a sorok két egymást követő oldalon hogyan legyenek törve.

Egy fejezet utolsó oldalát **kimenetoldalnak** hívják. A kimenetoldalt úgy oldjuk meg, hogy legalább 4 sornyi szöveg legyen rajta. Ha ennél kevesebb kerülne rá, vigyük át az összezt az előző oldalra, vagy hozzunk át még szükséges számút.

Olyan dokumentumoknál, amikor a fejezetkezdő oldalon a szöveg lejjebb kezdődik, a vele szemben elhelyezkedő kimenetoldalon a soroknak is legalább addig le kell érniük. Ez tipikusan könyveknél olyan fordul elő, ahol az új fejezetek páratlan, tehát bal oldalon kezdődnek.

A sorok tördelésénél leggyakoribb jelenség, hogy egy bekezdést ketté kell törni, tehát az eleje az oldal végére kerül, a bekezdés vége pedig a következő oldalra. Ilyenkor be kell tartani azt a szabályt, hogy a bekezdésnek legalább két sora kerüljön egy oldalra. Ha erre nem figyelünk, akkor keletkeznek az ún. **fattyúsorok**. A fattyúsoroknak két fajtája van: a bekezdés első sorát, amely a lap vagy hasáb aljára kerül, **özvegy**sornak, az utolsó sorát, amely a lap vagy hasáb tetejére kerül, **árvas**sornak nevezzük.



Özvegy- és árvasorok

E sorok jelenléte zavaró lehet, mert nem egyértelmű, hogy hova tartoznak. Ha például egy özvegy sor fölött közvetlenül egy kép van, azt hihetnénk, hogy a sor egy képaláírás. Az árvasor pedig mivel egyedül van a lap tetején, címnek hihetjük. A fattyúsorok megszüntetését a tördelőprogramban lehet bekapcsolni.

Többoldalas, címrendszert tartalmazó dokumentumoknál a következő szabályt tartsuk be: a cím nem kerülhet a lap aljára, és legalább 3 sor legyen utána.

Szóközök

A szóköz mérete a betűtípusba van beállítva, de a tördeléskor ez módosulhat. Például sorkizárásnál megnőhet vagy csökkenhet ez az érték. Törekedjünk a szavak közötti optimális, 1/3 kvirt értékű szóközre, de ez maximum 1/2, minimum 1/4 kvirt lehet. Vannak szélsőséges esetek, amikor nem tudjuk mindig tartani a határértékeket, de ilyenből csak kevés engedhető meg egy dokumentumban.

A szóköz szélessége a kisbetűs íráshoz van tervezve, ezért ha csupa nagybetűvel szedünk szöveget, a szóközök méretét is manuálisan meg kell növelni, különben nagyon egybefolynak a szavak.

Design és tipográfia

~~DESIGN ÉS TIPOGRÁFIA~~

DESIGN ÉS TIPOGRÁFIA

Szóköz mérete kis- és nagybetűs szövegben

A túl széles szóközöknek azon túl, hogy nem esztétikus, van még egy nagy hátránya. Mivel így több az üres tér, az egymás alatti sorokban is több összefüggő üres tér keletkezhet, mely ún. folyosókat hoz létre. A folyosók megbontják a szöveg egyenletes, szürke folthatását, továbbá az olvasó tekintetét is magához vonzzák e szabályos alakzatok.

Az itt következő leírás nem elmélet. Se nem speciális, se nem általános elmélet. E szuperszisztem leírásához szükséges nyelvben csak konkrét fogalmak vannak, ezért nincs lehetőség, de szükség sem absztrakcióra, általánosításra vagy elmélet készítésére.

Folyosók a szövegben

Ilyen szabályos üres sávok optimális szóközök mellett is keletkezhetnek, de jóval kevesebb.

A folyosókat feltétlenül meg kell szüntetni, de ezeket csak manuálisan tudjuk kijavítani. Végezzünk elválasztást a szövegben, vigyünk át szavakat, szótagokat a sorok között!

Sorközök

A betűtípusokat úgy tervezik, hogy szimpla sorköz esetén se érjenek össze a betűk. A szimpla sorköz azonban még mindig túl sűrű, tömény, így nehéz olvasni. A sorokat tehát ritkítani kell, általában 10–20%-kal. Ez azt jelenti, hogy a sorok közé a betűméret 10–20%-ának megfelelő térközt kell beállítani.

| |
|---|
| Ameddig a törvény és erkölcs fönntartja azt a |
| társadalmi kárhozatot, amely a civilizáció |
| korában mesterségesen teremt poklokot, és az |

| | |
|---|------|
| Ameddig a törvény és erkölcs fönntartja azt a | ↓ |
| társadalmi kárhozatot, amely a civilizáció | ↑ |
| korában mesterségesen teremt poklokot, és az | +10% |

| | |
|---|------|
| Ameddig a törvény és erkölcs fönntartja azt a | ↓ |
| társadalmi kárhozatot, amely a civilizáció | ↑ |
| korában mesterségesen teremt poklokot, és az | +20% |

Szimpla sorközök

A sorritkítás a programokba alapértelmezettként be van állítva, tehát általában nem kell foglalkozni vele, de szükség esetén korigáljuk. Rövid soroknál kisebb (10%), hosszabb soroknál pedig nagyobb legyen (20%).

Csupa nagybetűs írásnál növelni kell a sorköz értékét az alapbeállításhoz képest, mert a nagyobb méretük miatt kevesebb lenne köztük a térköz. A szimpla sorköz – ugyanúgy mint a szóköz – a kurrens szöveghez van méretezve.

A magyar helyesírás szabályai – A MAGYAR HELYESÍRÁS SZABÁLYAI

Sorköz növelése verzál szövegnél

Sorvégződések

A sorok végein a szöveget szó- vagy elválasztás határán törjük el. Bizonyos összetartozó szavak között azonban nem szabad eltörni, ilyenek például a szám és a mértékegysége, uralkodók nevei stb. Hasonló a helyzet a gondolatjeleknél, a nyitó gondolatjel ne legyen sor végén, a záró pedig ne kerüljön sor elejére. Két szót ún. nem törhető szóköz alkalmazásával tarthatunk egyben.

A sor végi „a” határozott névelők is gondot okozhatnak, ha több kerül egymás alá (a magyar nyelv sajátossága miatt gyakran előfordul). Mivel kerülnünk kell a szabályos mintázatok véletlen kialakulását, ezért szüntessük meg úgy, hogy vigyük át minden második névelőt a következő sor elejére.

Elválasztás

Az elválasztásokat a mindenkor érvényes helyesírási szabályzat szerint kell elvégezni, de van néhány tipográfiai ajánlás, amiket érdemes betartani. Ezek a következők:

- Összetett szavakat a szóösszetétel határán válasszunk el (pl.: ne „lép-csőház”, hanem „lépcső-ház”)!
- Egybetűs szótagok elválasztása tilos (pl.: „fi-a”, „te-a”).
- Kerüljük a félreérthető vagy zavaró elválasztásokat (pl.: „szar-vas”)!
- Személyek neveit három szótagig lehetőleg ne válasszuk el, hosszabb neveket – ha a szóközök nélkül túl nagyok lennének – elválaszthatunk.
- Elválasztáskor a sor végén legalább 3 betű, a sor elején 2 betű legyen (pl. az „au-tó” szót ne válasszuk el).
- Többoldalas kiadványokban az oldal alján, az utolsó szó ne legyen elválasztva, ha lapozni kell a következő oldalra.
- A sorok végén egymás alatt legfeljebb 3 elválasztás legyen.

Az elválasztást automatizálhatjuk programmal, vagy végezhetjük manuálisan. Ez utóbbi esetben feltételes kötőjelet kell beszúrunk az elválasztás helyeire, ezután a program ott el tudja törni, és megjeleníti a kötőjelet a sor végén.

Írásjelek

A **szó- és mondatvégi írásjeleket** (. ! ? , ; :) mindig egybeírjuk az előtte álló szóval, utánuk pedig egy szóköz áll.

Tudnunk kell, hogy a ... **(három pont)** jelet egy karakterként kell beszúrni, nem három egymás utáni ponttal. Egy kicsivel nagyobb a pontok közötti távolság, mint három különálló pont között. Ez a jel minden betűkészletben szerepel, beszúrhatjuk az adott program megfelelő menüpontjával vagy billentyűkombinációval. Windows rendszerben a karakterkódja 0133. Egyes programok a három egymás utáni pontot beírásakor lecserélik erre a karakterre, ha az automatikus korrekció aktíválva van.

Az **idézőjelek** használatára nagy gondot kell fordítani, hiszen szigorú tipográfiai szabályok vonatkoznak rá. Magyar szövegben a nyitó és záró idézőjeleknek azonos a formája, de más a pozíciója: „”. E karaktereket a programokból szintén beszúrhatjuk, vagy az automatikus korrekcióval a macskaköröm (") jel begépelése után előállnak. Semmiképpen nem elfogadható a már említett macskaköröm karakter, ami a hüvelyknek a jele. Úgyszintén nem állhat helyette a másodperc jele sem ("). A Windows rendszerben a nyitó idézőjel kódja 0132, a záróé 0148. Ha idézőjeles szövegen belül kell újabb idézőjelet használni a » « karaktereket kell használni. Jegyezzük meg, hogy a kötőjelek nyelvenként eltérőek, tehát idegen nyelvű szöveg szerkesztésénél nézzünk utána az adott nyelv tipográfiai előírásainak.

Hasonló a helyzet az **aposztróf** (') jelnél. Ezt sem helyettesíthetjük a láb (') vagy a perc (') jelével.

A gyakorlatban a **kötőjelek** használata sokszor helytelenül történik, ennek az az oka, hogy többféle típusú és funkciójú kötőjel létezik. Tekintsük most át ezeket!

Az első az ún. kiskötőjel, más nevén **diviz** (-). A kiskötőjel közvetlenül elérhető a billentyűzetről, alakja rövid, vízszintes vonal. A következő esetekben kell alkalmazni:

- toldalékoknál (pl. CPU-val);
- „e” kötőhang írásánál (pl. lehet-e);
- szóismétlések között, kötőjeles szóösszetételeknél (egy-egy, időjárás-jelentés);
- nagyságrend számokkal történő leírásánál (pl. Írjon 5-6 mondatot!).

Az elválasztójel is diviz alakú, de más funkciójú jel, ezért nem szabad kiskötőjelként beírni. Lásd az Elválasztás részben.

A másik kötőjel a **nagykötőjel** (–), avagy félkvirtmínusz. A neve arra utal, hogy a hossza fél kvirt. Változó vonalvastagságú betűtípusoknál vékonyabb, mint a kiskötőjel. Használata:

- tól–ig kapcsolatban (5–10-ig, angol–magyar szótár), ilyenkor nincs előtte és utána szóköz;
- gondolatjelként, ilyenkor szóköz van előtte és utána;
- szerzőpárosok írásakor (Radics–Ritter, Radics Vilmos – Ritter Aladár);
- felsorolásjelként.

A nagykötójelet a programokban megfelelő billentyűkombinációval szűrhatjuk be. Windows kódja 0150.

Létezik még egy harmadik típusú kötőjel, a **kvirtmínusz** (—), ennek hossza egy kvirt. Magyar nyelvű szövegben nem alkalmazzuk, az angol nyelvben ez felel meg a nagykötójelenek. Mivel nagy helyet foglal el, gondolatjelként sem teszünk elé és mögé szóközt. A kvirtmínusz és félkvirtmínusz egyszerre egy dokumentumon belül nem használható.

Mindig ügyeljünk a helyes kötőjel megválasztására és a szóközökre, mert különben nem egyértelmű, zavaró lesz a szöveg! Nézzük meg a következő példákat!

HIBÁS

Az üzletek 7-20-ig -hétvégén 8-19-ig-vannak nyitva.
Vettem egy Kovács – Kiss angol – magyar szótárt – bár elég drága volt – jó hasznát vettem a Budapest – New York járaton.

HELYES

Az üzletek 7–20-ig – hétvégén 8–19-ig – vannak nyitva.
Vettem egy Kovács–Kiss angol–magyar szótárt – bár elég drága volt – jó hasznát vettem a Budapest–New York járaton.

A **zárójelek** szedésénél a zárójelek ragadjanak a belefoglalt szöveghez, tehát a nyitó zárójel előtt legyen szóköz, utána ne, a bezáró zárójel előtt pedig kell szóköz, és utána nem. A zárójelet ne helyettesítsük / jellel, hiszen ez másra való! Ha zárójelben lévő szövegben kell ismét zárójelbe tenni, a szögletes zárójeleket [] használjuk.

Gyakori kérdés, hogy ha a zárójelben lévő szöveg ki van emelve valamilyen módon (pl. dőlt), akkor a zárójellel mit kell tenni? Amennyiben a teljes zárójelen belüli szövegrész kiemelt, akkor a zárójeleket is ugyanúgy kell megformázni (*például*). Ha belül többféle kiemelés szerepel, vagy a szövegnek csak egy része van kiemelve, akkor a zárójeleknek a fő formátumot kell átvenni. (**Például** ebben a szövegben csak **egy-egy szó** van kiemelve, de az egész mondat **normál**, akkor a zárójeleket sem kell kiemelni.) (**Ez a mondat félkövérrel van írva, a dőlt formátum ezen belül kiemelés, tehát a zárójelek is csak félkövérek legyenek.**)

A **százalékjel** használatánál a szóközre ügyeljünk, ugyanis a jelet egybe kell írni a százalékértékkel (pl. 25%).

Az írásjelek közül említést érdemel még a **szorzókereszt** (×), melyet tényezők írásánál használunk. Itt gyakran az egyszerűség kedvéért iksz betűt (x) használnak, pedig ez egy betű, nem a szorzás jele.

Számok

Az alap számjegyek szélessége egyforma, 1/2 kvirt, magasságuk a nagybetűk magasságával egyezik meg. Ezek a verzál számok. A verzál számokat elsősorban képletekben, táblázatokban, valamint nagybetűs szöveg között használjuk.

Léteznek a kisbetűkhöz hasonló ún. kurrens számok – bár ezeket nem tartalmazza minden fontkészlet –, melyek jobban beleolvadnak a kisbetűs szövegbe. Irodalmi művekben előforduló számokat (pl. évszám) szerencsésebb és esztétikusabb ilyennel szedni, mert nem ütnek el a szövegtől.

0123456789
0I23456789

Verzál és kurrens számok

Az ábrán látható, hogy a kurrens számjegyek fel- és lenyúló szárákkal is rendelkeznek, és nem egyforma a szélességük sem.

Mennyiségek írásához nem minden esetben számjegyeket kell használni. Amikor az értéknek nem a számtani mennyisége a lényeg, és nem túl nagy értékről van szó, betűvel célszerű kiírni a számot. Például a „Mentem az utcán, és velem szembe jött két barátom.” mondatban furcsán nézne ki a kettő számmal írva. Viszont egy szöveges feladatban, az áttekinthetőség miatt a számjegyeket kell használni.

A számokat öt számjegytől fölfelé ezres tagolással kell ellátni, hogy a nagyságrend könnyen átlátható legyen (pl. 13 500, 34 000 000).

Figyeljünk a megfelelő tizedesjel használatára is. Magyar nyelvű szövegben a tizedesjel a vessző, míg angolszász környezetben a pont. Angol szövegben az ezres tagolást a vesszővel oldják meg (pl. 13,500).

Iniciálé

Az iniciálé nagyméretű, díszes kezdőbetű, a középkori kódexeknél alkalmazták először. Az akkor kézzel, nagy gonddal festett, szinte művészi értéket képviselő díszbetűk illusztrációként is szolgáltak, hiszen sokszor a könyv tartalmára utaló motívumokat is tartalmaztak.

Ma az iniciálékat újra előszeretettel alkalmazzák, de nem a középkori túldíszített formában. Szerepe a figyelemfelkeltés, a szöveg tagolása, valamint dekorációs célokat is szolgálhat. Nagy körültekintést igényel a használata, mivel nem minden esetben illeszthető a tartalomhoz, több szabályt kell betartani a helyes tipográfiához. Tekintsük át a legfontosabbakat!

Az iniciálénak ma három változatát alkalmazzák, ezek a következők: süllyesztett, lógatott és kiemelt.

A ház, amelyben lakott, mint már mondtuk, egyemeletes volt: három szoba a földszinten, három az emeleten, afölött padlás. A ház mögött negyeholdnyi kert. Az emeletet a két nő foglalta el. A püspök az alsó traktusban lakott.

Ebben a téli szalonban, akárcsak az ebédlőben, nem volt más bútor, mint egy négyszögletes fenyőfa asztal és négy szalmaszék. Az ebédlőben azonkívül még egy rózsaszínre mázolt ócska pohárszék is állt.

Megesett néha, hogy tizenketten voltak; ilyenkor a püspök úgy leplezte a zavart, hogy télen a kályhához állt, nyáron pedig a kertbe hívta sétálni vendégeit.

Iniciálék típusai (süllyesztett, lógatott és kiemelt)

A **süllyesztett** iniciálé legalább három sor magasságú legyen, a teteje legalább az első sor nagybetűinek tetejéig érjen, vagy azon nyúljon túl. Az iniciálé bal oldala a szöveg bal szélével kerüljön optikailag egy vonalba, az alja pedig a süllyesztés utolsó sorának alapvonalával essen egybe. Az iniciálét a jobb oldalán és az alján azonos nagyságú térköz vegye körül.

Iniciáléban bizonyos betűk lehetővé teszik (A, V, W), hogy a szöveg kövesse a betű alakját, más esetben a kezdőbetű egy téglalap alakú területet foglal el. A mellette lévő szövegnek tehát függőlegesnek kell lennie, így ha a kezdőbetű önálló szó (pl. A, Ó, E), az őt követő szóköt ki kell szedni, hogy az első sor ne kezdődjön még beljebb.

A **kilógatott** iniciálé a bal margón, a szedéstükrön kívül helyezkedik el. Mivel szorosan kell illeszkednie a szöveghez, talpas betűvel nem lehet megoldani, valamint bizonyos betűk nem is kerülhetnek iniciáléba (pl. A, L stb.)

A **kiemelt** iniciálé általában a bal margónál kezdődik, de elhelyezkedhet a hasáb vagy a tükör közepén is. Hogy megfelelően érvényesüljön, fölötte elegendő, legalább egy sornyi térköznek lennie kell. A különírást egy szóközzel érzékeltetni kell, egybeírásnál viszont bizonyos betűknél (F, P, T stb.) közelíteni kell a szöveget az iniciáléhoz.

Mindegyik típusnál szabály, hogy csak a bekezdés első betűje kerülhet iniciáléba, a kettős mássalhangzók (pl. Gy, Ny) esetén is. Ha írásjellel kezdődik, az sem lehet iniciálé, ilyenkor át kell alakítani a szerzőnek a szöveget. Iniciáléban a számokat betűvel kell írni, számmal írt évszám esetén pedig a teljes évszámot iniciáléba kell tenni.

5. fejezet: Olvashatóságot befolyásoló tényezők

Egy szöveg olvashatósága azt jelenti, hogy olvasás közben mennyire könnyen és gyorsan tudjuk felfogni, megérteni a tartalmat. Az olvashatósággal kapcsolatban számtalan kísérletet folytattak, melynek eredményeit mindenképpen alkalmaznunk kell, amikor tipográfiai tervet készítünk. Amikor olvasunk, nem betűnkét értelmezzük, hanem 8-10 betűnként fogjuk fel a szavakat. Ez a tény azt a következtetést vonja

maga után, hogy nem az egyes betűk alakja számít, hanem a betűsorok által létrehozott alakzat.

Próbáljuk meg elolvasni a következő szövegrészleteket:

Ameddig a törvény és erkölcs fönntartja azt a társadalmi karhozatot, amely a civilizáció korában mesterségesen teremt poklokat, és az emberi balsorsral súlyosbitja a végzetet, mely Istentől való, ameddig a férfi lealkacsnyodása a proletár sorban, a nő elzullese az éhség miatt, a gyermek elsatnyulása a sötéttség folytán, ameddig e három problémája megoldásra nem lel, ameddig bizonyos rétegekben érvényesülhetnek a társadalom fullasztó erői, más szóval és még tágabb szemlélettel, ameddig tudatlanság és nyomor lesz a földön, az ilyenfajta könyvek talán nem lesznek fölöslegesek.

Ameddig a törvény és erkölcs fönntartja azt a társadalmi karhozatot, amely a civilizáció korában mesterségesen teremt poklokat, és az emberi balsorsral súlyosbitja a végzetet, mely Istentől való, ameddig a férfi lealkacsnyodása a proletár sorban, a nő elzullese az éhség miatt, a gyermek elsatnyulása a sötéttség folytán, szavadunk e három problémája megoldásra nem lel, ameddig bizonyos rétegekben érvényesülhetnek a társadalom fullasztó erői, más szóval és még tágabb szemlélettel, ameddig tudatlanság és nyomor lesz a földön, az ilyenfajta könyvek talán nem lesznek fölöslegesek

Ameddig a törvény és erkölcs fönntartja azt a társadalmi karhozatot, amely a civilizáció korában mesterségesen teremt poklokat, és az emberi balsorsral súlyosbitja a végzetet, mely Istentől való, ameddig a férfi lealkacsnyodása a proletár sorban, a nő elzullese az éhség miatt, a gyermek elsatnyulása a sötéttség folytán, ameddig e három problémája megoldásra nem lel, ameddig bizonyos rétegekben érvényesülhetnek a társadalom fullasztó erői, más szóval és még tágabb szemlélettel, ameddig tudatlanság és nyomor lesz a földön, az ilyenfajta könyvek talán nem lesznek fölöslegesek.

Olvashatósági próba

Mind a három minta valamilyen módon torzított, vagy hiányos. Az első mintán a szavaknak szinte csak a sziluettjei és az üres terek látszanak. A másodikban a betűket alkotó vékony vonalszárak lettek eltüntetve, a harmadikban pedig a középső zóna van letakarva, csak a fel- és lenyúló szárak, ill. a betűtálpak, ékezetek látszódnak. Azt tapasztalhatjuk, hogy kisebb megerőltetéssel el lehet olvasni mindegyiket, annak ellenére, hogy a betűk egyenként alig, vagy egyáltalán nem ismerhetők fel. Természetesen nem az a cél, hogy a betűket minél egyszerűbben leírjuk, hanem azt kell észrevennünk, hogy ezek a kis részletek mennyire jelentősek az olvashatóság javításában.

Nem szabad azonban elvonatkoztatni a szövegekörnyezettől sem, hiszen sokszor ez alapján már előre tudjuk vagy kikövetkeztethetjük a következő szót. Ezért van az, hogy amikor gyorsan olvasunk, könnyen átugrunk az olyan nyomdahibákon, amikor egy betű el van ütve, vagy esetleg kimaradt.

A következőkben összefoglaljuk, hogy mely szempontok befolyásolják a szöveg olvashatóságát.

Kis- és nagybetűs szöveg

A kisbetűkkel írt szövegnek megvan a maga jellegzetes sziluettje, mely szinte minden szónál egyedi. Nem véletlenül olyan változatos a kisbetűk alakja (pl. felnyúló és lenyúló száruk). Ezek az alakzatok olvasáskor rögzülnek, és minél többször találkozunk velük, annál hamarabb felismerjük, értelmezzük. Ebből következik, hogy a kisbetűs szöveg nagyon gyorsan olvasható, tehát hosszú, folyamatos olvasásra szánt szöveget csak kurrens betűkkel szabad szedni.

Más a helyzet akkor, amikor nem cél a gyors olvasás. Ilyenkor nagybetűsen is írhatunk szöveget, például címek, intézménynevek, cégnevek, reklámfeliratok esetén, amikor azt szeretnénk, hogy az olvasó többet időzzön a felirattal. A verzál szövegnek nincs az a jellegzetes sziluettje (mindegyik szó egy téglalapba foglalható), mint a kurrensnek, ezért olvasáskor szinte betűnként kell értelmezni.

folyamatosság

FOLYAMATOSSÁG

Kurrens és verzál szöveg sziluettje

Talpas–talpatlan betűk

A betűtalpaknak és felső záróvonalaknak speciális szerepük van. Ha a záróvonalkákat megfigyeljük, azok egy vízszintes irányú, szaggatott vonalsort alkotnak. Ez mintegy sorvezetőként működik, vezeti a szemünket az olvasás közben. Ebből az következik, hogy a talpas betűk, azok között is a kerekített talpak segítik az olvashatóságot.

Az újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy léteznek nagyon jól olvasható talpatlan típusok is. A modern betűtípusok elárasztottak bennünket, számtalan helyen nap mint nap találkozunk velük, így megismertük és megszoktuk ezek formavilágát. A mai ember számára ezért már nem feltétlenül kívánatos a gyors olvasáshoz a talpak megléte.

Vonalvastagság

A betűváltozatok közül a normál a legolvashatóbb, sem a világos, sem a kövér változatok hosszabb szöveghez nem előnyösesek. Az olvasásban a betűk sötét foltjai és a körülöttük lévő világos felületek vesznek részt, ez akkor optimális, ha a betűket alkotó vonalszáruk és a betűméret aránya 1:10.

Könnyebben olvassuk a változó vonalvastagságú betűket, de a vékony és vastag vonalak között ne legyen nagy a különbség.

Betűtípus

Az előző szempontokból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a konvencionális, tehát hagyományos betűformák az előnyösek. Nehezebben olvashatók az újszerű, különleges díszbetűk, és a legjobban a reneszánsz típusok.

Betűméret

A folyamatos olvasásra szánt nyomtatott szöveg mérete 10–12 pont legyen. Ennél kisebbet az apróbetűs, rövidebb részekhez, nagyobbakat a címekhez válasszunk.

Sortávolság

Szövegek tördelésére legmegfelelőbb az egyszeres vagy szimpla sortávolság (sorköz). Ennél nagyobb közöket csak speciális esetben (pl. kéziratban, korrektúra miatt) használjuk, kész szövegnél ne. A túl nagy sorköz megbontja a szöveg egyenletes folthatását, hézagos lesz.



Szimpla és másfeles sorköz folthatása

Sor hossza

A szöveg sorainak hossza is az olvashatóságot befolyásoló tényező. Túl rövid vagy túl hosszú sorok egyaránt kerülendők. Rövid soroknál gyorsabban mozog a szemünk, hamarabb elfáradunk, míg hosszú soroknál a sor végén már kikerül a látóterünkből a sorok eleje, így nehezebben találunk vissza.

A sorok hossza 40–80 betű legyen. Nagy lapméret esetén hasábolással tudunk rövidebb sorokat kialakítani, szűk helyen pedig kis betűméretet vagy keskeny betűtípust válasszunk.

Margók

A kiadványokban alkalmazott margók szerepe kettős. Egyrészt keretbe foglalja a szöveget, ezáltal esztétikusabb. Másrészt a margónak szeparáló funkciója is van, elhatárolja a szöveget a külvilágtól, illetve a körülötte lévő többi szövegtől. Például egy könyvet olvasva a margók tartják bent a tekintetünket a szövegterületen, így segítik a szövegre történő koncentrációt. Ha nem lennének vagy nagyon keskenyek volnának a lapmargók, figyelmünk a sor végén könnyen a környezetre vetődne.

Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az a jó, ha a lapmargók minél nagyobbak. Ez így is van, de meg kell találnunk a margók által létrehozott üres terület és a szöveg szürke folthatásának optimális arányát. A margók meghatározása nem mindig egyszerű feladat, hagyatkozhatunk az esztétikai érzékünkre, de bizonyos esetekben (például hivatalos levélformátum) léteznek ajánlások. Könyvek

klasszikus margóarányaira létezik szabály, melyet az Oldaltervezés fejezetben részletezünk.

Nemcsak lapmargókról beszélhetünk, hanem például szövegdobozok belső margóiról, táblázat esetén cellamargókról, vagy képernyőn megjelenő oldalak margóiról is.

Oldalméret

A kiadvány oldalméretének megválasztásával is a célt kell szem előtt tartani. Egy regénynél olyan lapméretet kell használni, amit az olvasó fejmozgás nélkül átlát. Az újságot tallózva, cikkenként olvassuk, de a túl nagy lapméret nehézkessé teszi a kezelését. Kézben tartva behajolhat a lap, asztalra fektetve pedig túl távol kerülhet a szemünktől az újság felső része, és az apró betűket nem tudjuk elolvasni.

Képernyőre készített dokumentumok esetén az oldalméret adott, de gondoljunk arra, hogy nem feltétlenül kell teletölteni információval az oldalt. Feloszthatjuk a képernyőt több részre is, grafikus objektumokkal, üres területekkel, navigáló sávokkal stb. egyedi oldalarányokat és -méretet alakíthatunk ki a szöveg számára.

Betűszín, háttérszín

Az olvashatóságot a nagy kontraszt, a világos alapon sötét betűk segítik. Ezért nyomtatunk fehér papíron fekete betűket. A fehér háttérnek azonban a fényvisszaverése is számít, a fényes papír jobb minőséget a színes képekhez, de olvasáskor zavaró lehet.

A képernyő fehér háttere szintén vakító lehet, ezért ott gyakran fehér helyett egy nyugtatóbb világos színt alkalmaznak.

Ez a szöveg így jól olvasható.

EZ A SZÖVEG ÍGY NEHEZEBBEN OLVASHATÓ.

EZ A SZÖVEG ÍGY NEHEZEBBEN OLVASHATÓ.

Ez a szöveg így nehezebben olvasható.

Ez a szöveg így nehezebben olvasható.

Ez a szöveg így nehezebben olvasható.

Példák az olvashatóságra